

ALINA BETLEJ

Społeczna konstrukcja wiedzy w cyberprzestrzeni

Social Construction of Knowledge in Cyberspace

Doktor, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Nauk Społecznych, Polska

Streszczenie

Celem artykułu jest próba identyfikacji procesu społecznej konstrukcji wiedzy w cyberprzestrzeni i oceny jego implikacji dla rozwoju technologicznie zapośredniczonego społeczeństwa. W prowadzonej przez autora analizie problemu znajdujemy odwołania do koncepcji konstrukttywizmu społecznego i społeczeństwa sieci. Wnioski płynące z tekstu kierują uwagę ku problemom związanym z kreowaniem alternatywnych koncepcji rzeczywistości społecznej w cyberprzestrzeni stanowiących potencjalne zagrożenia dla społecznego porządku, nowych źródeł władzy w sieci, a także cyfrowych podziałów społecznych. Artykuł jest przyczynkiem do dalszej dyskusji o systemie edukacji w warunkach zmian społecznych będących następstwem szybkiego rozwoju technologicznego.

Słowa kluczowe: społeczna konstrukcja wiedzy, cyberprzestrzeń, społeczeństwo sieciowe, nowe technologie

Abstract

The purpose of the article is to identify the process of social construction of knowledge in cyberspace and to assess its implications for further development of technology-based society. There could be found references to the concepts of social constructivism and network society in the taken analysis. The conclusions of the paper direct attention on problems connected with alternative social realities creation in cyberspace which could bring prospective threatens to social order, a new sources of power in network, as well as digital divides. The article is a vital contribution to the debate on education system in the conditions of social changes implicated by rapid technological development.

Keywords: social construction of knowledge, cyberspace, network society, new technologies

Wstęp

Identyfikacja i ocena procesu społecznej konstrukcji wiedzy w cyberprzestrzeni ulokowana może zostać w optyce różnych koncepcji teoretycznych. Najbardziej interesująca wydaje się perspektywa konstruktivistyczna i sieciowa, zwłaszcza w kontekście analizy implikacji tegoż procesu dla dalszych kierunków rozwoju społeczeństwa sieciowego.

Konstruktywizm społeczny jest koncepcją upowszechnioną w socjologii przez Bergera i Luckmanna w książce *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Autorzy przyjęli założenie o ograniczeniu możliwości ludzkiego poznania i postrzegania świata warunkowanym biologicznymi właściwościami jego obserwatorów, a także występowaniu różnorodnych sposobów jego interpretacji przez społecznych aktorów. W myśl tejże koncepcji rzeczywistość społeczną traktować należy jako formę świadomości, społeczeństwo jako produkt człowieka, zaś człowieka jako produkt społeczeństwa (Berger, Luckmann, 1966, s. 61). Świat społeczny jest definiowany przez konstruktywistów w kategoriach zbioru pewnych reprezentacji, które konstruowane są przez aktorów społecznych na podstawie ich subiektywnych doświadczeń komunikacyjnych. Interakcje społeczne mają zinstytucjonalizowany charakter. Procesualny charakter rzeczywistości społecznej nie pozostaje bez wpływu na sposób jej percepcji przez uczestników stale odtwarzanego świata znaczeń, który jawi się im jako niestabilny, niepewny i niejasny. Narracyjny porządek społeczny nie jest zakorzeniony w obiektywnym wymiarze aksjonormatywnym. W tak postrzeganym społecznym porządku nawet natura nabiera statusu społecznie wytworzonego konstruktów.

Koncepcje konstruktywistów społecznych porównywane są często do idei braku możliwości poznania rzeczywistości społecznej popularyzowanych w ramach konstrukcjonizmu społecznego (Zybertowicz, 2001, s. 118–135). Podejścia te są do siebie pod wieloma względami bardzo podobne. Przyjmuje się w nich zbliżone założenia odnoszące się do opisu statusu podmiotowości ludzkiej, procesu tworzenia rzeczywistości społecznej, natury relacji międzyludzkich, refleksyjności i społecznego wytwarzania sensów. Obie koncepcje odrzucają także obiektywny model rzeczywistości społecznej. Konstruktywiści podkreślają w swoich pracach znaczenie schematów poznawczych i interakcji społecznych. Konstrukcjonisci koncentrują się na opisie wartości kultury, języka, narracji, kreacji wspólnego sensu. Konstruktywizm i konstrukcjonizm społeczny mogą zostać potraktowane jako w miarę jednolity nurt socjologiczny.

Drugą istotną z punktu widzenia podjętego tematu jest perspektywa sieciowa i związana z nią koncepcja społeczeństwa sieci, które może zostać zdefiniowane poprzez odwołanie się do jego elementarnych właściwości. Pierwszą z nich jest zdolność do reprodukcji i instytucjonalizacji sieci społecznych (Barney, 2008; Castells, 2007). Pojęcie *sieci* należy do grona najczęściej używanych współcześnie określeń wykorzystywanych do opisu nowych zbiorowości, grup społecznych, organizacji, układów biznesowych związanych z rozwojem rynku technologii informacyjno-komunikacyjnych, które nazywane są także sieciowymi (Barney, 2008). Zaznaczyć należy jednak, że posiada ono ugruntowaną teoretycznie historię w ramach nauk społecznych, ponieważ sieci określane były mianem podstawowych struktur społecznych przed powstaniem tychże

technologii. Technologie sieci stały się narzędziem multiplikacji struktur sieciowych w technologicznie zapośredniczonej rzeczywistości społecznej. W tej perspektywie analitycznej sieć zaczyna pełnić rolę nowej ontologii, zwłaszcza w wyobrażonych wizjach technologicznej przyszłości, zaś społeczeństwo sieci przestaje być definiowane w kategoriach substancjalnych (Betlej, 2013, s. 146).

Drugą cechą społeczeństwa sieci jest jego związek z rozwojem nowych technologii i związanych z nimi procesów produkcji, przetwarzania oraz dystrybucji informacji i wiedzy w ramach struktur sieciowych (Zacher, 2015a, s. 617–641). Technologie te oddziałują na zmianę społecznego sposobu doświadczania przestrzeni i czasu (czasowo-przestrzenna kompresja), geografii (deterytorializacja), decentralizacji, kontroli i interaktywności (Castells, 2007, 2013). Społeczeństwo sieci jest oparte na transferze informacji (*informational*). Etycznym fundamentem informacjonalizmu jest kultura twórczej destrukcji (Castells, 2007). Wyrafinowane technologie wykorzystywane są w procesie intensyfikacji produkcji i przetwarzania informacji w kluczowych obszarach społeczno-gospodarczej aktywności (nauka, gospodarka, rynek pracy, kultura). Źródłem wartości w społeczeństwie sieci staje się sama sieć i jej cechy (Betlej, 2013, s. 150–160).

Wybrane koncepcje wydają się być szczególnie interesujące w kontekście podjętych rozważań o naturze procesu społecznej konstrukcji wiedzy w cyberprzestrzeni, zwłaszcza w debatach toczonych nad próbami oceny skutków niepożądanego rozwoju technologicznego i szybkiego tempa digitalizacji społecznych materialnych zasobów współczesnej cywilizacji (Zacher, 2015b, s. 279–286). Konstrukcjonizm i konstruktywizm społeczny pełnią rolę specyficznych ideologii cyfrowego świata, dając teoretyczne podstawy dla wyjaśniania społecznych i gospodarczych transformacji struktur sieciowej władzy opartej na cyfrowych kodach dostępu do wiedzy w społeczeństwie sieci.

Wiedza w sieci

Statusu istotnego problemu w konstruktywizmie i konstrukcjonizmie społecznym nabiera pytanie o sposób konstrukcji, transmisji i rekonstrukcji wiedzy w wybranych procesach społecznych. Nadanie wiedzy statusu konstruktu oddziałuje bowiem w sposób szczególny na procesy jej tworzenia, przetwarzania, definiowania, transmisji, wymiany i transformacji w zapośredniczonej technologicznie rzeczywistości społecznej. W 1945 r. Bush postawił w klasycznym już współcześnie tekście *As We May Think* jedno z najbardziej frapujących ludzkość pytań o możliwy sposób przezwyciężenia problemu asymetrycznego rozwoju i wymiany wiedzy pomiędzy jednostką i całą ludzkością. Niewspółmierna skala tempa rozwoju wiedzy w różnych dziedzinach spotęgowała problemy z jej powszechną dostępnością i zdolnością przyswojenia przez zwykłe jednostki niebędące ekspertami w konkretnych dziedzinach naukowych.

W odpowiedzi na postawione pytania zaczęły się pojawiać propozycje rozwiązania tychże problemów bazujące na dominujących wówczas technologicznych wizjach przyszłości, tworzone przez badaczy zafascynowanych kierunkiem rozwoju współczesnych im technologii (Zacher, 2013, s. 534–551). Społeczna konstrukcja wiedzy i demokratyzacja dostępu do jej źródeł, zasobów, a także możliwość jej zmiany, redefinicji, archiwizacji w formie otwartej bazy danych stały się możliwe wraz z rozwojem technologii sieci. Konstruktivistyczna świadomość uczestników usieciowionej społecznej przestrzeni uwidaczniała się w sposób szczególny w głoszonych na przełomie XX i XXI w. hasłach budowania społeczeństwa wiedzy i propagowania idei wolnego dostępu. Internet jest technologią, która dała początek możliwości semantycznej rekonstrukcji wiedzy o **przeszłości**, wyznaczając ramy redefinicyjne **przyszłości** związanej z rozwojem określonego typu wiedzy i technologii.

Sieciowy paradygmat przyniósł jakościową zmianę sposobu oceny skutków rozwoju technologicznego w procesie społecznej konstrukcji wiedzy. W literaturze przedmiotu na nowo zaczęła się pojawiać kwestia istnienia kodów dostępu do wiedzy, relacji pomiędzy wiedzą ekspercką i potoczną, narodzin nowej elity władzy, produkcji, rozpowszechniania i redystrybucja wiedzy w sieci (Zacher, 2015c, s. 77–94). Wiedza uznana została powszechnie za źródło nowej sieciowej władzy. Popularyzacja dostępu do sieci internetowej zmieniła przyjęty wcześniej sposób kształcenia i kształtowania świadomości społecznej w skali globalnej. Sektorowe ujęcie wiedzy bardzo szybko przestało być adekwatne w obliczu zachodzących społecznych i technologicznych transformacji. Zmienił się wówczas w jeszcze większym stopniu sposób oceny wiedzy, jej aktualności, zasadności, wartości społeczno-ekonomicznej, trafności, wreszcie autentyczności. Przekształceniu uległ sam proces produkcji i masowej popularyzacji określonych zasobów wiedzy, w którym dawne prawa i prawidłowości ustąpiły miejsca technologicznym regułom maksymalizacji zysków. Społeczne zasoby wiedzy zostały powiększone, nie ziszcila się jednak wizja narodzin społeczeństwa wiedzy.

Gwałtowny rozwój technologiczny w XXI w. łączony z rozwojem **technologii sieci** ponownie kieruje uwagę badaczy społecznych ku problematyce socjologii wiedzy. Nowe technologie dostarczyły narzędzi ułatwiających konstrukcję, współtworzenie i społeczne dzielenie się wiedzą. W zapośredniczonej wirtualnie społecznej przestrzeni dominujące stają się technologiczne reguły w miejsce tradycyjnych społecznych. Uzależnienie człowieka od technologii i skomplikowanych systemów technicznych w życiu codziennym wpłynęło na zmianę sposobu wartościowania wiedzy traktowanej w kategoriach ważnego społecznego zasobu (Zacher, 2015a, s. 617–641). W cyfrowym świecie procesy konstrukcji i dystrybucji informacji nabierają szczególnego znaczenia. Informacja, wiedza i niewiedza stają się łatwiej dostępnymi, otwartymi na rekonstrukcje i modyfikacje zasobami.

Otwartość zasobów informacyjnych nie jest jednak tożsama z proklamowaną przez wielu badaczy internetu wolnością. Informacja i wiedza w sieci są coraz bardziej kontekstowe i uzależnione od kreowanych przez różne struktury władzy ram interpretacyjnych. Zasoby te podlegają procesom upolitycznienia i urynkowania w stopniu nieporównywalnym do wcześniejszych technologicznych porządków społecznych (Betlej, 2013, s. 151–159). Metamedium dzięki zdolności do multiplikacji sieci społecznych ułatwia wspólną konceptualizację pewnej części społecznej wiedzy związanej ze sposobem definiowania zjawisk społeczno-gospodarczych. Treści rozpowszechniane i stale przekształcane w cyberprzestrzeni tworzą ściśle określone kreacje rzeczywistości tworzone na podstawie gotowych schematów interpretacyjnych cyfrowych narracji rozpowszechnianych przez trudne do identyfikacji struktury sieciowe.

Pojęcie *wiedzy* w cyberprzestrzeni przechodzi specyficzną semantyczną transformację. Wiedza w sieci nie posiada cech trwałej, stabilnej struktury. Nieukonstytuowany charakter sieciowych zasobów związany jest ze zmniejszającą się zdolnością uczestników usieciowionej przestrzeni do ich interpretacji i produkcji nowych zasobów znaczeń (Zacher, 2015c, s. 70–90). Gwałtowny przyrost informacji w cyberprzestrzeni nie spowodował wzrostu refleksyjności społeczeństwa sieci. Rozwój i społeczna konstrukcja wiedzy w cyfrowym świecie są jedynie w niewielkim stopniu procesami demokratycznymi.

Podsumowanie

Proces społecznej konstrukcji wiedzy w cyberprzestrzeni jest złożony i trudny w ocenie. Współczesne społeczeństwa podlegają trudnym do identyfikacji transformacjom, których podłoża poszukiwać należy w rozwoju nowych technologii. Technologiczne przemiany społecznej *praxis* implikują przekształcenie znanych struktur władzy opartych na wiedzy. Sposób konstrukcji i dystrybucji wiedzy w cyberprzestrzeni umożliwia jej propagowanie na niespotykaną dotąd skalę w ramach społecznych sieci. Zasoby wiedzy są potencjalnie łatwiej dostępne i otwarte na modyfikacje. Możliwość stałej zmiany wiedzy niesie wiele zagrożeń dla społecznego porządku w społeczeństwie sieciowym, pośród których wymienić należy wzrost jej kontekstowości, upolitycznienia i urynkowania. Permanentną cechą wiedzy w cyberprzestrzeni staje się jej niepewność, niejasność. Lawinowy przyrost informacji dostępnych w sieci przekracza możliwości percepcyjne przeciętnego użytkownika internetu, nie przyczynił się on jednak do powstania propagowanego przez wizjonerów społeczeństwa wiedzy.

Społeczna konstrukcja wiedzy w cyberprzestrzeni jest procesem ciągłym, którego efektem są stale rekonstruowane wizje wiedzy o naturze rzeczywistości. Problem selekcji informacji i kontroli wiedzy w sieci jest nadal aktualny. W społeczeństwie sieci wiedza staje się pewnym konstruktem stale renegocjowanym w aktach komunikacji. Jej **płynny** i **niepewny** charakter ma poważne

skutki dla stabilności porządku społecznego. Brak możliwości odwołania się do obiektywnych zasobów wiedzy w cyberprzestrzeni implikuje powstawanie nowych obszarów ryzyka, niepewności i niewiedzy. Urynkowienie procesów społecznej konstrukcji wiedzy w internecie nie pozostało bez wpływu na rozwój trudnych w identyfikacji struktur sieciowej władzy, w dyspozycji których znajdują się najważniejsze ogniwa sieci i zasoby wiedzy.

Demokratyzacja dostępu do procesu konstrukcji wiedzy w cyberprzestrzeni charakteryzuje się wysokim stopniem potencjalności, ponieważ w technologicznie zapośredniczonym porządku społecznym nie działają zinstytucjonalizowane mechanizmy kontroli nowych technologii. Kompetencje wiedzy bazującej na autorytecie eksperta ustępują coraz częściej miejsca technicznemu, związanym ze znajomością konkretnych technologii i umiejętnościom ich celowego wykorzystywania. Zmniejszający się stopień refleksyjności użytkowników nowych technologii daje początek cyfrowym podziałom społecznym. Rozwój technologii sieci związany był z propagowaniem idei wolnego dostępu do informacji, świadomego kreowania wspólnotowych znaczeń, gromadzenia niematerialnych zasobów dla dobra ludzkości, myślenia o dobru drugiego człowieka. Mechanizmy konceptualizacji określonych wizji rzeczywistości społecznych i matryc służących jej interpretacji wśród użytkowników internetu są także trudne w identyfikacji i ocenie. Konstruktivistyczna świadomość uczestników społeczeństwa sieci jest obecna w wizjach wspólnej konstrukcji elektronicznej pamięci ludzkości. Cechy nowych technologii, zwłaszcza decentralizacja internetu, stwarzają potencjalne możliwości jego wykorzystywania w celu przeciwdziałania wykluczeniu dyskryminowanych i zacofanych społeczności. Konieczna wydaje się jednak zmiana podejścia do roli i znaczenia edukacji technologicznej w społeczeństwie sieci. Rozpowszechnienie wiedzy o istocie procesu społecznej konstrukcji wiedzy w cyberprzestrzeni i jej implikacji dla stabilności porządku społecznego powinny się przyczynić do wzrostu refleksyjności użytkowników nowych technologii, a także społecznej umiejętności jej wartościowania.

Literatura

- Barney, D. (2008). *Spółeczeństwo sieci*. Warszawa: Sic.
- Berger, P.L., Luckman, Th. (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Penguin Books.
- Betlej, A. (2013). Cyfryzacja sieciowego społeczeństwa: perspektywy i skutki. W: L.W. Zacher (red.), *Nasza cyfrowa przeszłość. Nadzieje, ryzyka, znaki zapytania* (s. 143–169). Warszawa: Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN.
- Bush, V. (2016). As We May Think. *The Atlantic Monthly*, July. Pobrane z: <http://www.ps.uni-sb.de/%7EEduchier/pub/vbush/vbush.shtml> (2.2017).
- Castells, M. (2007). *Spółeczeństwo sieci*. Warszawa: PWN.
- Castells, M. (2013). *Sieci oburzenia i nadziei. Ruchy społeczne w erze internetu*. Warszawa: PWN.
- Zacher, L.W. (2013). Transformacje i perspektywy społeczeństw informacyjnych. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 32, 534–551.

- Zacher, L.W. (2015a). Rewolucja informacyjna a dystrybucja wiedzy i władzy. W: J. Aleytner, J. Kleer (red.), *Rewolucja informacyjna a kryzys intelektualny* (s. 77–94). Warszawa: Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN.
- Zacher, L.W. (2015b). Underestimated Assumptions and Contexts of TA Theories and Practices. From the Experience of Transition Economies. W: *The Next Horizon of Technology Assessment* (s. 279–286). Prague: Informatorium.
- Zacher, L.W. (2015c). Utechnicznienie człowieka i marketyzacja jego działalności a kultura przyszłości. *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie/Politechnika Śląska*, 85, 617–641.
- Zybertowicz, A. (2001). Konstruktywizm jako orientacja metodologiczna w badaniach społecznych. *Kultura i Historia*, 1, 118–135.